

Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Νικολάου Λούβαρι*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ**

1. Προλεγόμενα

Μὲ ξεχωριστὴ χαρὰ καὶ συγκίνηση βρίσκομαι ἀπὸ χθὲς στὴν ὠραία Συμπρωτεύουσα, ὅπου ἐπὶ ὀκτὼ χρόνια ὑπηρέτησα ὡς Τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ ὅπου ἰδιαίτερα σήμερα ἔχω ὠραία πνευματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Πρόεδρο καὶ τὰ Μέλη τοῦ Δ.Σ. τῆς ἀκτινοβολούσης Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ μὲ τὸν Κοσμήτορα, τοὺς Προέδρους τῶν Τμημάτων καὶ ἀρκετοὺς συναδέλφους ποὺ λαμπρύνουν τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία Σχολὴ εἶναι γνωστὴ στὴν Χριστιανικὴ Οἰκουμένη γιὰ τὴν πρωτοποριακὴ ἀνάπτυξη καὶ προβολὴ τοῦ ὀρθοδόξου θεολογικοῦ στοχασμοῦ.

Θέλω ἐπίσης νὰ ἐκφράσω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ ἔγινε, νὰ προσκληθῶ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀμιλητὲς στὸ παρὸν λαμπρὸ Συνέδριο πρὸς τιμὴν τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Νικολάου Λούβαρι, ποὺ συνετέλεσε πολὺ στὴν πνευματικὴ μου ἀνάπτυξη καὶ πρόοδο. Ἐντρύφησα στὴ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ του διδασκαλία τόσο στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία φοί-

* Ἐξ ἀφορμῆς τῆς συμπληρώσεως 50 ἐτῶν ἀπὸ τὴν πρὸς Κύριον ἐκδημία τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Νικολάου Λούβαρι (26 Μαρτίου 1961) παρουσιάζομε κατωτέρω κάπως διευρυμένη μίαν ἀπὸ τὶς ὀμιλίαι ποὺ ἔγιναν στὸ Συνέδριο ποὺ ὀργάνωσε πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἡ δραστηριωτάτη Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης στὴ Μεγάλῃ Αἴθουσα αὐτῆς σὲ συνεργασία μὲ τὸν Κοσμήτορα, τοὺς Προέδρους τῶν Τμημάτων καὶ μὲ μερικὰ μέλη τοῦ Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

** Ὁ Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου εἶναι Ὀμότ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ πρ. Πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Τακτικὸ Μέλος καὶ Ἐπίτιμος Συγκλητικὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν.

τσα, ὅσο καὶ στὴ Νομικὴ Σχολὴ αὐτοῦ, στὴν ὁποία μετέβαινα ὡς τακτικὸς ἀκροατὴς του. Πάντοτε θεωροῦσα ὡς μεγάλη ἀπώλεια τὸ νὰ χάσω ἔστω καὶ μίαν ἀπὸ τὶς παραδόσεις του ἢ μίαν ἀπὸ τὶς διαλέξεις ἢ τὶς ἐσπερινὲς ἀναλύσεις μεγάλων φιλοσοφικῶν ἢ λογοτεχνικῶν ἔργων (λ.χ. τοῦ Γκαίτε ἢ τοῦ Ἴψεν).

Ὁ Νικόλαος Λούβαρις μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ μὲ ἐπιλέξει ὡς βοηθό του στὸ διευθυνόμενο ἀπὸ αὐτὸν Σπουδαστήριό τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν Πνευματικῶν Ἐπιστημῶν στὴν τότε Πάντειο Ἀνωτάτη Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (=σημερινὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο). Ἐπίσης μὲ ἰδιαίτερο προσωπικὸ του ἐνδιαφέρον μοῦ ἐξασφάλισε ἐκκλησιαστικὴ γερμανικὴ ὑποτροφία πρὸς μετεκπαίδευσή μου στὴν πόλη Marburg (an der Lahn) (Γερμανία).

Ὁ Νικόλαος Λούβαρις μὲ τὶς παραδόσεις του, τὶς διαλέξεις του, τὰ ἔργα του, τὰ ἄρθρα του σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ καὶ τὶς ἀλυσιμόνυτες ραδιοφωνικὲς ὁμιλίες του ὑπῆρξε μεγάλος διδάσκαλος καὶ ὁδηγὸς γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Κυριολεκτικὰ ἦταν ρηξικέλευθος σκαπανεὺς σὲ πολλοὺς τομεῖς¹. Ἕνας ἀπὸ τοὺς τομεῖς αὐτοὺς ἦταν ἀκριβῶς καὶ ὁ τομεὺς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, στὸν ὁποῖο –συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ Συνεδρίου– θὰ ἀναφερθεῖ ἡ παροῦσα εἰσήγησή μου ἐπιστρατεύοντας ὄχι μόνον σχετικὰ σημεῖα δημοσιευμάτων του, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅ,τι ἀποτυπώθηκε ζωηρὰ στὴ συνείδηση, στὴ μνήμη καὶ στὶς γραπτὲς σημειώσεις τοῦ ὁμιλοῦντος. Ἡ εἰσήγησή μου θὰ εἶχε ἀκριβέστερα τὸν ἐκτενέστερο τίτλο: *Φαινομενολογία τῶν εἰδοποιῶν γνωρισμάτων τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρις*. Ἡ φαινομενολογία αὐτὴ ἐστιάζεται στὰ ἑξῆς σημεῖα:

2. Ἡ ἐρμηνευτικὴ συνήχησις ὡς προϋπόθεσις τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ

Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Ν. Λούβαρις τρεφόταν καὶ ἐμπλουτιζόταν ἀπὸ τὸ ἐρμηνευτικὸ του χάρισμα. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἤθελε νὰ μεταδώσει στοὺς

1. Βλ. ΣΙΩΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ Α., *Νικόλαος Λούβαρις*, ἐν Ἀθήναις 1965, ὅπου ὑπάρχει λεπτομερὴς παρουσίασις τῆς ζωῆς τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων του. Πρὸβλ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Eduard Spranger (Ἐγκώμιον ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις αὐτοῦ) καὶ Νικόλαος Λούβαρις (Μνημόσυνον)*, ἐν Ἀθήναις 1962. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *Ὁ Νικόλαος Λούβαρις ὡς Διδάσκαλος καὶ Ὁδηγός*, Ἀθήνα, 1981 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἐκκλησία». Πρὸβλ. τόμο: Ν. Ἰ. Λούβαρις ὁ Ἀποδημητής, ὁ Μύστης, ὁ Ἐπόπτης, Ἀφιέρωμα τιμῆς καὶ μνήμης. Ἐπιμέλεια Δημήτρη Σταθόπουλου, Ἐκδόσεις Ἰ. Χατζηνικολῆ 1981.

ἀκροατὲς ἢ ἀναγνώστες του. Ἐπανελημμένα –τόσον λ.χ. ὅταν ἐρμηνεύε τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο, ὅσον καὶ ὅταν προσέβαλλε τὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία στοῦ μᾶθημα τῆς Εἰσαγωγῆς σὺν Πνευματικῆς Ἐπιστῆμης– τόνιζε ὅτι γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε ἱκανοποιητικὰ ἓνα πνευματικὸ δημιούργημα καὶ νὰ ἔχουμε προσωπικὴ μέθεξι σ' αὐτό, πρέπει μέσα στὴν ψυχὴ μας νὰ πάλλωνται χορδὲς ἀντίστοιχες πρὸς τὶς χορδὲς ποὺ πάλλωνταν στὴν ψυχὴ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἐρμηνευομένου ἔργου. Τόσον οἱ χορδὲς αὐτὲς, ὅσον καὶ ἐκεῖνες πρέπει νὰ κινῶνται στοῦ ἴδιου μήκους κύματος, γιὰ νὰ ὑπάρχει συνήχησις ἐρμηνευτοῦ καὶ ἐρμηνευομένου ἔργου. Χωρὶς συνήχησις δὲν ὑπάρχει ἡ κατανόησις ποὺ ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία².

3. Ἐξαιρετὸς ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος καὶ κριτικὸς διδάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας

Ὁ Ν. Λούβαρις ἔπαιξε πρωτοποριακὸ ρόλο στὴν καλλιέργεια τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ τύπου μας τῶν Φιλοσοφικῶν Σπουδῶν³. Αὐτὸς λ.χ. εἰσήγαγε καὶ δίδαξε τὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Αὐτὸς εἰσήγαγε καὶ δίδαξε τὴν Εἰσαγωγὴν στὴ Φιλοσοφία στὴ Νομικὴ Σχολὴ καὶ στὴν Πάντειο Ἀνωτάτη Σχολή.

Γενικὰ ὁ Ν. Λούβαρις εἶχε καὶ μετέδιδε ξεκαθαρισμένη καὶ ὀλοκληρωμένη γνῶσις τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων καὶ προβλημάτων. Ἄν διδάσκαλοι τῆς Φιλοσοφίας συχνὰ στὸν τύπου μας συγχέουν τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ ἐπουσιῶδες ἢ ἂν συχνὰ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀσάφεια καὶ τὴν παρουσίαν ἀχώνευτης φιλοσοφικῆς σκέψεως ἢ προσκολλῶνται μονομερῶς καὶ ἐξεζητημένα σὲ ὀρισμένα φιλοσοφικὰ ρεύματα εἰς τρόπον ὥστε οἱ ἴδιοι καὶ οἱ μαθητὲς τους ἢ οἱ ἀναγνώστες τους νὰ χάνουν ἀπὸ τὸ ὀπτικὸ τους πεδίου τὴν ἐποπτεία τοῦ ὄλου τῆς φιλοσοφικῆς προβληματολογίας, ἀντίθετα ὁ Λούβαρις μὲ ἀπαράμιλλη ἀφομοιωτικὴ δύναμη, σαφήνεια, κριτικὴ παρουσίαν καὶ συσχέτιση τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων πρὸς τὴν ὀργανικὴ ὀλότητα τῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξεν ὁ ὀξύνους ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος ἢ ἀκριβέστερα ὁ ἐξαιρετὸς ἐρμηνευτὴς καὶ κριτικὸς διδάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας, ὁ ἀληθινὸς μύστης καὶ ἱεροφάντης, ποὺ καθοδηγοῦσε

2. Προσωπικὲς σημειώσεις τοῦ γράφοντος ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις τοῦ Ν. Λούβαρι.

3. Λεπτομέρειες βλ. στὰ δύο πρῶτα ἔργα, ποὺ ἀναφέρονται στὴ σημ. 1.

κατὰ τρόπο συναρπαστικό. Δὲν θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ λεχθεῖ, ὅτι ὁ Ν. Λούβαρις στὸν τομέα τῆς Φιλοσοφίας ὑπῆρξεν ἀληθινὸς διδάσκαλος τοῦ Γένους⁴.

4. Ἡ καθολικότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρι

Ἡ ἰδιαίτερη ὕψη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ εἶναι, κατὰ τὸν Λούβαρι, ἡ καθολικότητα. Ὁ φιλοσοφῶν, ὅπως δίδασκε, δὲν ἔχει σχέση μόνο πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, πρὸς αὐτὴν ἢ ἐκεῖνη τὴν περιοχὴ τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσης, γιὰ τὴ μελέτη τῶν ὁποίων ἀρμόδιες εἶναι οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμες. Ἡ φιλοσοφία, χρησιμοποιώντας τὰ τελικὰ πορίσματα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, εἶναι καθολικὸς στοχασμὸς, πὺν διαφέρει ἀπὸ τὸ στοχασμὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ὄχι μόνο κατὰ πλάτος καὶ ὀριζόντια, ἀλλὰ καὶ κατὰ βάθος καὶ κατακόρυφα, ἀναζητώντας τὶς πρῶτες αἰτίες καὶ ἀρχές, τὰ «ριζώματα πάντων» (Husserl), τὶς ρίζες καὶ τὰ θεμέλια. Πρόκειται περὶ στοχασμοῦ γιὰ τὸ τί συγκρατεῖ τὸν κόσμον στὰ ἐσώτατα αὐτοῦ, στὴ βαθύτερη συνάφεια καὶ ἐνότητά του.

Ὁ στοχασμὸς αὐτὸς στρέφεται ὄχι μόνον πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὴν αἰσθητὴ ἐξωτερικὴ πραγματικότητα, πρὸς τὸ ὕλικὸ σύμπαν, πὺν ἐκτείνεται στὸ χῶρον καὶ στὸ χρόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ πνευματικὸ σύμπαν, πὺν εἶναι εὐρύτερο καὶ ὠραιότερο ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ ὕλικὸ κόσμον⁵.

5. Πτυχές τοῦ περιεχομένου τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρι

Ὁ Λούβαρις ἀγκαλιάζει καὶ τὰ τρία μεγάλα Τμήματα τῆς Φιλοσοφίας (*Μεταφυσική, Γνωσιολογία καὶ Ἀξιολογία*).

α) Ἡ Μεταφυσικὴ Ὀντολογία καὶ Κοσμολογία του σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπέβλεπε στὴν καταπολέμηση τοῦ Ὑλισμοῦ, τῆς Φυσιοκρατίας, τοῦ Νατουραλισμοῦ, πὺν ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως⁶.

β) Στὰ πλαίσια τῆς *Γνωσιολογίας* ὁ Ν. Λούβαρις ἔστρεφε ἰδιαίτερα τὴν προσοχή του στὸ νὰ κατανοήσουν οἱ ἀκροατὲς ἢ ἀναγνώστες του τὰ περιορισμένα ὄρια τῆς ἀνθρώπινης γνώσης.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σσ. 7-8.

5. Προσωπικὲς σημειώσεις τοῦ γράφοντος.

6. *Αὐτόθι*. Πρὸβλ. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν., *Ἀθεΐα*, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (ΜΕΕ) 2,15. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Φιλοσοφία*, ΜΕΕ 24,24-27.

Ὁ Ν. Λούβαρις προέβαλλεν ἰδιαίτερος τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς *Κριτικῆς Θεωρίας ἢ Φαινομενοκρατίας* τοῦ Κάντ, ὁ ὁποῖος ὅσον ἀφορᾷ στο πρόβλημα τῆς *πηγῆς τῆς γνώσης* προσπάθησε νὰ συμβιβάσει τὶς μονομερεῖς θεωρίες τῆς *Ἐμπειριοκρατίας* καὶ τοῦ (γνωσιολογικοῦ) *Ὁρθολογισμοῦ*. Κατὰ τὸν Κάντ, ἡ γνώση εἶναι προϊὸν δύο παραγόντων, δηλ. ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐμπειρίας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν δυνάμεων τῆς νόησης, ποὺ εἶναι ἔμφυτες μέσα στὴν ψυχὴ μας. Ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων, ποὺ εἶναι παράγων ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori), φέρνει στὴν ψυχὴ μας τὴν ὕλη (Stoff) τῶν ἐντυπώσεων ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ποὺ εἶναι ἀσχημάτιστη καὶ ἀμορφοποίητη. Ἡ ὕλη αὐτὴ ἀποκτᾷ μορφή (Form) μὲ τὶς ἐκ τῶν προτέρων (a priori) ὑπάρχουσες μέσα στὴν ψυχὴ μας ἔμφυτες *ἐποπειακὲς μορφές* τοῦ *χώρου* καὶ τοῦ *χρόνου* καὶ τῶν δώδεκα ἀριστοτελικῶν *κατηγοριῶν* τῆς νοήσεως, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σπουδαιότερη εἶναι ἡ *κατηγορία τῆς αἰτιώδους συναρτήσεως*, δηλ. ἡ κατηγορία τῆς *αἰτίας* καὶ τοῦ *ἀποτελέσματος*. Μὲ τὶς ἔμφυτες ἐποπειακὲς μορφές καὶ νοητικὲς κατηγορίες ἢ ἀκατέρησαστη ὕλη ποὺ προσκομίζεται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις ἐντάσσεται μέσα στο *κῶρο* καὶ τὸ *χρόνο* καὶ στὸν *κόσμο* τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας καὶ ἀλληλεξαρτήσεως. Ὡστε, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄντως ὄν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ τὸν *κόσμο*, ὅπως εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐμᾶς, ἀλλὰ μόνον ὡς *φαινόμενο*, δηλ. ὡς «κάτι», ποὺ δὲν τὸ γνωρίζουμε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ στὴν οὐσία του, ἀλλὰ τὸ γνωρίζουμε μόνον ὅπως τοῦτο φαίνεται σ' ἐμᾶς μέσα ἀπὸ τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα καὶ μέσα στὰ ἔμφυτα καλούπια τῆς διανοίας. Ἡ γνώση μας εἶναι ἔτσι περιορισμένη, διότι δὲν γνωρίζουμε ὅ,τι ὑπάρχει ἐπέκεινα τῆς καταγεγραμμένης ἀπὸ τὴ νόηση ἐμπειρίας τῶν αἰσθήσεων. Δὲν γνωρίζουμε τὸ «πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ» (Ding an sich), τὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα. Ἡ γνώση μας περιορίζεται στο *ἔμμο*, στο *ὑπάρχον* μέσα στὴ συνείδηση (immanent), ποὺ εἶναι ὄχι «ἐπέκεινα», ἀλλ' «ἐντεῦθεν» τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας⁷.

γ) Ἡ θεωρία τοῦ Κάντ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν κρίνεται σήμερα ἀπολύτως ἱκανοποιητικὴ, ἐπέβαλε τὴν ἀντίληψη, ὅτι στὴν γνωστικὴ διαδικασία τὸ «γινῶσκον ὑποκείμενον» δὲν περιορίζεται σὲ παθητικὴ φωτογράφηση τοῦ «γινωσκομένου ἀντικειμένου», ἀλλ' αὐτενεργεῖ ὄχι ἀπλὰ ρετουσάροντας, ἀλλὰ καὶ μεταμορφώνοντας τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης.

7. Προσωπικὲς σημειώσεις. Πρβλ. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν., *Γνωσιολογία* ΜΕΕ 8,605-606. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας*, Τεῦχος Α' (*Εἰσαγωγικά - Γνωσιολογία, Γενικὴ Ἀξιολογία*), ἐν Θεσσαλονίκῃ 1967, σσ. 54-61.

Στὰ πλαίσια αὐτὰ ὁ Ν. Λούβαρις ἐξεδήλωνε ὀλοφάνερα τὴν προτίμησή του στὴ θεωρία τοῦ *Κριτικοῦ Ρεαλισμοῦ* (*κριτικῆς πραγματοκρατίας*), κατὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε ὅπως εἶναι ἀντικειμενικὰ αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς μόνο τὶς κύριες ἢ οὐσιώδεις ἢ πρωτογενεῖς ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων (λ.χ. ἔκταση, πυκνότητα, σχῆμα, μέγεθος, βάρος, πλῆθος, κίνηση, ἀπόσταση ἀπὸ ἐμᾶς). Ἀντίθετα οἱ λεγόμενες δευτερεύουσες ἢ ἐπουσιώδεις ἢ δευτερογενεῖς ιδιότητες τῶν πραγμάτων (χρῶματα, ἥχοι, γλυκό, πικρό, ξινό, ὀσμές, εὐωδίες, δυσωδίες, θερμότης, ψῦχος κ.τ.τ.) δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ δημιουργοῦνται τῇ στιγμῇ, κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἀντικείμενα ἔρχονται σ' ἐπαφὴ πρὸς τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα. Βέβαια οἱ ιδιότητες αὐτὲς δὲν ὀφείλονται σὲ ὑποκειμενικὴ αὐθαιρεσία, ἀλλὰ ἔχουν *fundamentum in re*, θεμελιώνονται στὴν πραγματικότητα, ὀφείλονται σὲ κάτι ποὺ ὑπάρχει ἀντικειμενικὰ. Ἄλλ' αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ιδιότητες. Αὐτὸ, ποὺ ὑπάρχει ἀντικειμενικὰ εἶναι χημικὲς οὐσίες καὶ ἐνέργειες, ποσοτικὲς διαφορὲς, κινήσεις, δονήσεις, κραδασμοί, ἠλεκτρομαγνητικὲς κυμάνσεις, μηχανικὲς πιέσεις κ.τ.τ., ποὺ, μόνον ὅταν ἔλθουν σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, γίνονται ὀσμές, γεύσεις, ἥχοι, χρῶματα κ.λπ. Ἀντικειμενικὰ δὲν ὑπάρχουν ὀσμές (εὐωδίες, δυσσομίες), ἀλλ' αὐτὲς ξεπροβάλλουν κατὰ τὴ στιγμῇ, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πηπτικὲς οὐσίες, ποὺ ἐξαερώνονται, φθάνουν στὴ μύτη μας κι ἐρεθίζουν τὸ βλεννογόνο ὕμενα τῆς. Ἡ γλυκύτης, τὸ πικρό, τὸ ξινό κ.τ.τ. δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ, ἀλλὰ δημιουργοῦνται τῇ στιγμῇ, κατὰ τὴν ὁποία οἱ χημικὲς οὐσίες διαλύονται μὲ τὸ σάλιο πάνω στὴ γλῶσσα μας. Κατὰ τὴν Ἀκουστικὴ καὶ τὴν Ψυχολογία οἱ ἥχοι δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ. Ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουν μόνο ταλαντώσεις ἢ κυμάνσεις τοῦ ἀέρα καὶ ἀναλόγως πρὸς τὸ μήκος τους ἢ τὴ συχνότητά τους, δηλαδὴ ἀνάλογα πρὸς τὸ πόσες ἀπὸ αὐτὲς φθάνουν σὸ αὐτὶ μας σ' ἓνα δευτερόλεπτο, ἔχουμε τὴν ποικιλία τῶν ἤχων. Ἡ ἰκανότης τῆς ἀκοῆς εἶναι περιορισμένη, διότι τὸ αὐτὶ δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει πέραν ὀρισμένου ἀριθμοῦ κυμάνσεων ἀέρος (20 ἕως 20.000 κυμάνσεων σ' ἓνα δευτερόλεπτο). Κάτι παρόμοιο ἰσχύει γιὰ τὰ χρῶματα. Ἡ Ὀπτικὴ καὶ ἡ ψυχολογία παρέχουν ἐπιχειρήματα στοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Κριτικοῦ Ρεαλισμοῦ, ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἀντικειμενικὴ ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρξὴ τῶν χρωμάτων. Ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουν μόνον τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ κύματα, ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ αὐτόφωτα ἢ ἀνακλῶνται ἀπὸ τὰ ἑτερόφωτα σώματα. Ἀναλόγως δὲ πρὸς τὸ μήκος τῶν κυμάτων ἢ τὴ συχνότητά τους, ἀνάλογα δηλαδὴ πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων, ποὺ κατὰ ἓνα δευτερόλεπτο φθάνουν σὸ μάτι, ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ποικιλία τῶν χρωμάτων. Τὸ ἐρυθρὸ χρῶμα λ.χ. ἀντιστοιχεῖ περὶπου σὲ μήκος κύματος 7 δεκάτων τοῦ ἑκατομμυριοστοῦ τοῦ μέτρου καὶ σὲ συ-

χνότητα 430 χιλιάδων γιγακύκλων, δηλαδή 430 τρισεκατομμυρίων κύκλων ανά δευτερόλεπτο. Το *ιώδες* χρώμα αντιστοιχεί σε μήκος κύματος 4 δεκάτων του *έκατομμυριοστού* του μέτρου και σε συχνότητα 750 χιλιάδων γιγακύκλων, δηλαδή 750 τρισεκατομμυρίων κύκλων ανά δευτερόλεπτο. *Ένδιάμεσα* βρίσκονται τα *άλλα χρώματα*. *Όστε* η δύναμη των ματιών είναι περιορισμένη. Το μάτι μας δεν μπορεί να συλλάβει μικρότερη ή μεγαλύτερη ποσότητα ηλεκτρομαγνητικών κυμάνσεων ανά δευτερόλεπτο, δηλ. τις *υπέρυθρες* ή *υπερέρυθρες* ακτίνες και τις *υπεριώδεις*.

Τα περιορισμένα αυτά όρια της ανθρώπινης γνώσης δεν αίρουν το μεγαλείο της. Κάθε στιγμή, που ακούμε θεσπέσιες μελωδίες ή αντικρύζουμε τα *ώραια* χρώματα των λουλουδιών, του ήλιοβασιλέματος και της δημιουργίας, εκείνη τη στιγμή γινόμαστε συνδημιουργοί της *όμορφιάς* αυτής. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Λούβαρι, ότι εάν δεν *υπήρχαν* αισθανόμενα όντα, το σύμπαν θα ήταν βουβό και σκοτεινό⁸.

δ) Στη συνάφεια αυτή ο Λούβαρις, *έπηρεασμένος* και από τη σκέψη του Γκαίτε, *τόνιζε* ότι η *άφελής* αντίληψη, κατά την οποία ο κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε, είναι ο *μόνος* και ο *όλος* κόσμος, έχει από πολὺν καιρὸ *έγκαταλειφθεῖ*. *Ο* κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε, είναι μία ἐπὶ μέρους *εἰδική* περίπτωση *δυνατῶν* κόσμων· είναι κόσμος *ἀνθρώπινος* αντίληψης και *ἀνθρώπινος* δράσης. *Άλλοι* συντελεστές, *άλλα* δεκτικά *ὄργανα*, που θα *δρουσαν* διαφορετικά πρὸς τὰ *έξω*, θα συγκροτούσαν *άλλο* κοσμοεἶδωλο, διαφορετική εἰκόνα περὶ *σύμπαντος*, ὥστε ο κόσμος να *μᾶς* φαίνεται διαφορετικός, όπως φαίνεται διαφορετικός στην *ἀράχνη*, στο *ψάρι*, στο *σαλιγκάρι*, όπως φαίνεται *ἀλλοιώτικος* στὰ *ζῶα*, που *συλλαμβάνουν* και *υπερήχους*, ή στὴ *μέλισσα*, ή ὁποία και μέσα ἀπὸ τὸ ἀπρόσιτο στὰ *ἰδικά* μας μάτια *υπεριώδες* φῶς βλέπει τὰ *λουλουδία* ὠραιότερα ἀπὸ ὅ,τι τὰ βλέπουμε *έμεῖς*. *Άλλη* αντίληψη τοῦ *χώρου* και τοῦ *χρόνου*, διαφορετικές κατασκευές τῶν *αἰσθητηρίων* ὀργάνων και πρὸ πάντων διαφορετική οὐσιωδῶς *συνείδηση* δημιουργοῦν τοὺς κόσμους τῶν *ζωϊκῶν* τούτων εἰδῶν, που είναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τὸν κόσμο, τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε *έμεῖς*⁹.

ε) *Όσον* ἀφορᾷ στὴν πηγή τῆς *ἀνθρώπινος* γνώσης ὁ Λούβαρις *τόνιζε*, ότι, *έκτὸς* τῆς *έμπειρίας* τῶν *αἰσθήσεων* και *έντὸς* τῆς *διάνοις*, τρίτη πηγή γνώσης είναι ή *ἄμεση* *έσωτερική* *θέα* και *έμπειρία*, ή *διαίσθηση*, ή *ένόραση* και ή *συ-*

8. Προσωπικὲς σημειώσεις. Πρβλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *Τὰ ὄρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως* (Πρωτανικὸς λόγος), Ἀθῆναι, 1981, σσ. 14-18.

9. SPRANGER EDUARD, *Ο Γκαίτε και αἱ μεταφυσικαὶ ἀποκαλύψεις*, μτφρ. Ν. Ἰ. Λούβαρι, Ἀθῆναι, 1947.

νεργασία ὄλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων μέσα στὰ ἔσωτερικὰ βιώματά μας.

στ) Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Ν. Λούβαρι κορυφώνεται στὴν Ἀξιολογία ἢ Φιλοσοφία τῶν ἀξιών¹⁰. Οἱ ἀξίες, κατὰ τὴ διδασκαλία του, ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν *ἰδεατῶν* ἀντικειμένων. Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τῶν εἶναι ὁ τρόπος τοῦ *ἰδεατοῦ εἶναι* ἢ τοῦ *ἰσχύειν*. Οἱ ἀξίες ἀνήκουν στὶς ἀνώτατες ἔννοιες, πὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὀρισθοῦν, ἀλλὰ μόνο νὰ παρουσιασθοῦν περιγραφικὰ. Πρόκειται γιὰ ἔννοιες, πὺ ἐκφράζουν τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννιέται μέσα μας εὐχάριστο συναίσθημα ἢ ἐπιθυμία καὶ βουλευτικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἀξία εἶναι τὸ «οὐ ἔνεκα» θεωρεῖται κάτι (εἶτε πρᾶγμα, εἶτε πρόσωπο, εἶτε σχέση) ὡς «ἀγαθό». Τὰ ἀγαθὰ (ὕλικά ἢ πνευματικά) εἶναι ἀγαθὰ, διότι ἐνέχουν «ἀξίαν» καὶ ἐπομένως ἔχουν γιὰ μᾶς «νόημα» καὶ προβάλλουν δεοντολογικοὺς σκοποὺς.

Οἱ ἀξίες βιούμενες καὶ πραγματοποιούμενες μὲ ὀρθὴ ἱεράρχηση δημιουργοῦν ἀφ' ἑνὸς στὰ πλαίσια τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος τὸν «Ἀνθρωπισμὸ» καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν περιοχὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τὸν «Πολιτισμὸ». Τὸ νόημα ἐκάστου ἀπὸ τοὺς τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ συνίσταται στὸ ὅτι εἶναι πραγμάτωση μιᾶς ὀρισμένης ἀξίας καὶ ἔχει ξεχωριστὸ δεοντολογικὸ σκοπὸ. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ ὁ τομεὺς αὐτὸς νὰ ἐκβληθεῖ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ, οὔτε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλον τομέα. Ὅπως μέσα στὴν ὀλότητα τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀντικατασταθεῖ λ.χ. τὸ συκῶτι ἀπὸ τὴν καρδιά ἢ ἡ καρδιά ἀπὸ τὸ στομάχι ἢ τὸ στομάχι ἀπὸ τὸν πνεύμονα, διότι τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄργανα αὐτὰ ἔχει ξεχωριστὴ ἀποστολή, ἔτσι καὶ μέσα στὴν ὀλότητα τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀντικατασταθεῖ λ.χ. ἡ Θρησκεία ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμη ἢ ἡ Ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν Τέχνη ἢ ἡ Τέχνη ἀπὸ τὸν Ἠθικὸ βίον, διότι ἡ καθεμιά ἀπὸ τὶς πολιτιστικὲς περιοχὲς ἀντιστοιχεῖ σὲ ἰδιαίτερη ἀξιολογικὴ ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινος ὑπαρξῆς.

Ὡς θιασώτης τοῦ ἀληθινοῦ καὶ ὕγιους μυστικισμοῦ ὁ Ν. Λούβαρι χειραφετοῦσε ἀπὸ κάθε μορφὴ τοῦ νοσηροῦ μυστικισμοῦ, πὺ ἀποξενώνει ἀπὸ τὶς πολιτιστικὲς ἀξίες καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον. Ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος εἶναι στὸν τόπο μας ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους θεμελιωτὲς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πολιτισμοῦ.

ζ) Ὁ Ν. Λούβαρι πρωτοπορικὰ εἰσήγαγε καὶ δίδαξε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὸ Διδασκαλεῖο Μέσης Ἐκπαιδεύσεως

10. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., Ἀξία, Μ.Ε.Ε. 5,39-40.

καὶ σὲ Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίαι τὴ *Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας*¹¹ τονίζοντας ὅτι ἡ Θρησκεία εἶναι βίωση καὶ πραγμάτωση τῆς ὑπεραξίας τοῦ Ἁγίου, πὸν δὲν εἶναι ἀφρημένη ἀπρόσωπη φιλοσοφικὴ ἔννοια, ἀλλὰ προσωπικὸ ὄν, ἡ ὑψίστη ὄντικὴ καὶ ἀξιακὴ πραγματικότητα, τὸ Ens a se, τὸ ὄν καθ' ἑαυτὸ καὶ συγχρόνως τὸ Summum Bonum, ἡ πηγὴ ὄλων τῶν ἀξιών, οἱ ὁποῖες, κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Ν. Λούβαρι, εἶναι «ἀνταύγειαι τῶν μαρμαρυγῶν» καὶ «ἀπειροπληθεῖς (κατὰ) τὸν χρωματισμὸν διαθλάσεις τοῦ αἰωνίου φωτός»¹² τοῦ Θεοῦ.

Στὰ πλαίσια αὐτὰ ὁ μακαριστὸς διδάσκαλος, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἐπιστήμιος φίλος του Spranger, προέβαλλε τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία μέσα σὲ ὅλες τὶς Χριστιανικὲς Ὁμολογίες καὶ σὲ ὅλες τὶς Θρησκείαι παρουσιάζει πληρέστερα καὶ ὠραιότερα τὴ δομὴ καὶ εἰκόνα τοῦ γνησίου θρησκευτικοῦ βιώματος, μέσα σὲ ὁποῖο, κατὰ τὴ χρησιμοποιούμενη ἀπὸ τὸν Λούβαρι ἐπικρατοῦσα ὀρολογία τοῦ Ρούντολφ Otto, τὸ mysterium tremendum, τὸ τρομερὸ θεῖο μυστήριον, πὸν ἰδίως στὶς κατώτερες θρησκείαι δημιουργεῖ ἀπωθητικὸ τρόμον καὶ δουλικὸ φόβον, μεταμορφώνεται μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ὀρθοδόξου πιστοῦ σὲ εὐλαβικὴ φοβία, σὲ ἱερὸ ρίγος καὶ δέος κατὰ τρόπο συμβατὸ πρὸς τὸ συνυπάρχον καὶ ὑπερεροῦν mysterium fascinosum, τὸ σαγηνευτικὸ καὶ ἐλκυστικὸ μυστήριον τῆς βίωσης τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ προσωπικοῦ Σύ, ὡς τοῦ ἀγαθοῦ Πατέρα, πὸν ἐπιδαφιλεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπην, ἔλεος, εὐσπλαχνία, λύτρωση¹³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄς προσθέσουμε, ὅτι ἐνῶ ὁ Λούβαρις οὐδέποτε ἔχει ἐκφρασθεῖ ἐναντίον κάποιας χριστιανικῆς ἀληθείας, ἀντιθέτως μετέδιδε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ καλύτερη ἀπόδειξις τῆς ἀλήθειας τοῦ Χριστιανισμοῦ βρίσκεται «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως» (Α΄ Κορ. 2,4). Ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ στηρίζεται στὴν ἄμεση βιωματικὴ ἐμπειρία καὶ στὴν ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποία «ὅ,τι ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιτεύγματα τόσον μεγάλα καὶ τόσο μοναδικά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πλάνη ἢ ἀταπάτη»¹⁴.

11. ΛΟΥΒΑΡΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι., *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας ἐν τῷ παρόντι*, ἐν Ἀθήναις 1916.

12. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις*, Ἀθῆναι, 1937, σ. 68.

13. Προσωπικὲς σημειώσεις. Περισσότερα βλ. σὲ ἔργον: OTTO RUDOLF, *Das Heilige*, 23n-25n ἔκδοσις, München 1936.

14. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Μεταξὺ δύο κόσμων*, Ἀθῆναι, 1949, σ. 307. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἦταν σκόπιμον νὰ σημειώσουμε, ὅτι μερικὰ νεανικὰ λάθη διαλεκτικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων οὐδέποτε ὀδήγησαν τὸν ὀλοφάνερο γνήσιον θρησκευτικὸν καὶ χριστιανικὸν μυστικισμόν τοῦ Ν. Λούβαρι, σὲ νὰ ἐκτροχιασθεῖ καὶ ἐκφυλισθεῖ σὲ συμμετοχὴ σὲ ἀπόκρυφες συγκριτικὰς, θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τελετὰς ἀνωτέρας δῆθεν μυήσεως.

6. Εϊδολογικά-Μορφολογικά γνωρίσματα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρι

Ὁ Ν. Λούβαρις κατὰ ἰδιότυπο πρωτότυπο τρόπο συχωνεῦει σὲ μία ἀδιάρηκτη ἐνότητα ἀφ' ἑνὸς τὸ ἀριστοτελικό «θαυμάζειν», πὸν ὁδηγεῖ σὸ «ἐξετάζειν»· ἀφ' ἑτέρου τὴν πλατωνίζουσα καὶ ἀγνοσίμεια προσωπικὴ ἐσωτερικὴ θέα καὶ βιωματικὴ ἐμπειρικὴ προσπέλαση τῶν συστηματικῶν ἐξεταζομένων ἢ περιστατικῶν καὶ παρεκβατικῶν θιγομένων θεμάτων· τρίτον τὸν ἐξαιρέτο πεζοποιητικὸ λόγον του, πὸν ἀναβλύζει πηγαῖος ἀπὸ εὐαίσθητη αἰσθητικὴ συμπάθεια ἔμφυτου λογοτεχνικοῦ χαρίσματος καὶ ποιητικοῦ ταλάντου.

Ἔτσι ὁ Ν. Λούβαρις ἦταν ἐξαιρέτος διδάσκαλος καὶ ἀπὸ ἀποψη αἰσθητικῆ, πὸν γινόταν ἔκδηλη στὴ σαγηνευτικὴ καὶ συναρπαστικὴ μορφή τοῦ θεολογικοῦ-ἐρμηνευτικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ λόγου του. Κάθε μάθημα ἢ ὁμιλία του δὲν ἦταν μόνο ἱερὴ μυσταγωγία, πὸν μεταρσίωνε σὲ σφαιρὴς ὑπερβατικὴς, μὰ δημιουργοῦσε καὶ ὑποβλητικὴ αἰσθητικὴ ἀτμόσφαιρα. Ἡ αἰσθητικὴ ἀγαλλίαση, τὴν ὁποία δημιουργοῦσε, κορυφωνόταν, ὅταν διαπραγματευόταν ζητήματα τῆς Τέχνης ἢ ὅταν ἀνέλυε ἔργα μεγάλων (λ.χ. τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Ἴψεν, τοῦ Ρίλκε). Ἀκόμη λ.χ. ἀντηχοῦν στ' αὐτὰ τοῦ ὁμιλοῦντος (γράφοντος) οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ τραγούδι τῆς Σολβείγ στὸν «Πέερ-Γκύντ» τοῦ Ἴψεν, πὸν τόσο εὐστοχα καὶ γοπητικὰ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς ἀνέλυε καὶ ἐρμήνευεν ὁ Λούβαρις σὲ πνευματικὴς ἐσπερίδες στὴν παλαιὰ ἀνατολικὴ αἴθουσα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (Προπύλαια Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).

Ἡ *sui generis* λουβάρεια ἐκφραστικὴ δύναμη συνυφαίνει σὸ συναρπαστικὸν λόγον του εἴτε μὲ πλαστικὴ καθαρεύουσα, –τολμῶ νὰ πῶ ἀνώτερον τῆς τοῦ Παπαδιαμάντη–, αἰσθητικὰ πρωτότυπες καὶ γλαφυρὲς ἐκφράσεις τοῦ ἴδιου, εἴτε μεταφρασμένες σὲ ὠραία δημοτικὴ γλῶσσα ἐποπτικὴς συμβολικὴς διατυπώσεις, τίς ὁποῖες μὲ ἀξιοθαύμαστη εὐρηματικὴτητα συλλέγει σὰν λουλούδια στοὺς ἀπέραντους ἀνθόκηπους μεγάλων λογοτεχνῶν καὶ φιλοσόφων, τοὺς ὁποῖους ἀνθόκηπους εἶχε κάμει δικούς του μὲ τὴν καταπληκτικὴ πολυμάθεια, πολυμέρεια καὶ εὐρυγνώσια του.

Ἡ συναίσθηση τῆς παροδικότητος ὠθοῦσε τὸν Μ. Λούβαρι σὸ νὰ συνεχίζει ἀδιάκοπα ἐπαφὴ μὲ τὴν πεμπουσία τῆς σκέψης τῶν μεγάλων πνευμάτων. Στοὺς χώρους γύρω ἀπὸ τὸ Ζάππειο ἢ στὰ Προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου βλέπαμε πάντοτε τὸν Λούβαρι νὰ περπατᾷ κρατώντας καὶ διαβάζοντας κάποιον ἔργον μεγάλου φιλοσόφου ἢ λογοτέχνη.

Ἐνα καλοκαιριᾶτικο ἀπόγευμα τῆς ἐποχῆς τῆς Κατοχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ν. Λούβαρις ὡς Ἵψουργὸς κυριολεκτικὰ θυσιάσε τὸν ἑαυτό του καὶ σήκωσε

σταυρό μαρτυρίου, ανέβηκε για να διανυκτερεύσει και ξεκουρασθεῖ στην Ἴ. Μονή Πεντέλης, στην οποία ἔτυχε να φιλοξενηθεῖται και ὁ ὁμίλων (γράφων). Τὴν ὥρα τοῦ δειλινοῦ τὸν συνάντησα σὲ μιὰ γωνιά ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ ἡγουμένου κοντὰ στὸ καμπαναρειό. Καθισμένος σὲ μιὰ ἀπλὴ πολυθρόνα ἦταν βυθισμένος στὴ μελέτη μιᾶς συλλογῆς ποιημάτων τοῦ Γκαίτε. Τότε ἤμωνα βοηθός του στὴν Πάντειο Σχολή. Ὅταν μὲ εἶδε, διέκοψε τὴ μελέτη του καί, ἐκτὸς ἄλλων, μοῦ εἶπεν: «Εὐάγγελε, εἶναι τόσο σύντομη ἡ ζωὴ μας ὥστε δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ μελετήσουμε τὰ ἔργα ὅλων τῶν μεγάλων. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὴ σπαταλᾶμε στὴν ἀνάγνωση ἀσημάντων ἔργων. Πρέπει νὰ ἀξιοποιοῦμε τὸ λιγοστὸ χρόνο μας ἐρχόμενοι σ' ἐπαφὴ μόνο μὲ τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν μεγάλων δημιουργῶν»¹⁵.

7. Ἡ ἐντελέχεια τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρι

Ὅλα τὰ προλεχθέντα ὀδηγοῦν στὸ ἐρώτημα: Ποία εἶναι ἡ ζωτικὴ ἐντελέχεια, ποὺ ἐμπυχώνει καὶ συνενώνει σὲ μιὰ ὀργανικὴ ἐνότητα ὅλες τὶς συνιστώσες τῆς γοπτευτικῆς συνισταμένης καὶ δομῆς τοῦ στοχασμοῦ τοῦ μεγάλου διδασκάλου;

Ἡ ἐντελέχεια αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ πηγαία θρησκευτικότητά του, ποὺ τοῦ ὑπενθυμίζει τὴν ἤδη μνημονευθεῖσα παροδικότητα, ἐλευθερώνει ἀπὸ κάθε ἀλαζονικὸ φρόνημα καὶ ναρκισσισμὸ αὐτάρκειας καὶ πληρότητας. Ὁ Λούβαρις ἐνοιῶθε πάντοτε «καθ' ὁδόν» ὡς ὁδοιπόρος. Μαζὶ μὲ τὸν θεόπνευστο συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς δίδασκε, ὅτι «οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἑβρ. 13,14). Σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Ν. Λούβαρι πάλλονται καὶ σκιρτοῦν τὸ συναίσθημα τοῦ παροδικοῦ, ὁ πόθος τῆς αἰωνιότητος καὶ ἡ λεπτὴ ἐκείνη μελαγχολία, τὴν ὁποία ἐξεδήλωνεν ὁ ἅγιος Ἀβγουστίνος, ποὺ στὴν ἀρχὴ τῶν «Ἐξομολογήσεών» του ἔγραφε: «Γιὰ Σένα, ὦ Θεέ, μᾶς ἐπλάσες καὶ εἶναι ἀνήσυχη ἡ καρδιά μας ὡς ὅτου ἀναπαυθεῖ σὲ Σένα». Μαζὶ μὲ τὸν Γκαίτε ὁ Λούβαρις ἔλεγεν: «ἔχομε τὸ φτερό στὸ κεφάλι μας. Ὁ καθένας εἶναι ἔτσι γεννημένος, ψηλὰ ἢ ψυχρὰ νὰ χυμᾶ καὶ μπρός»¹⁶.

15. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *Ὁ Νικόλαος Λούβαρις ὡς Διδάσκαλος καὶ Ὁδηγός*, Ἀθῆναι, σσ. 10-11.

16. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Μεταξὺ δύο κόσμων*, Ἀθῆναι, σ. 330.

8. Μικρὴ ἀνθοδέσμη διατυπώσεων τῆς διδασκαλίας τοῦ Ν. Λούβαρι

Τὸ ὅτι ἡ θρησκευτικότητα εἶναι ἡ ἐντελέχεια, πὸν ἐμψυχώνει τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ τοῦ Λούβαρι, θὰ φανεῖ καλύτερα, ἐὰν μᾶς ἐπιτραπεῖ στὴ συνέχεια νὰ προσφέρουμε δειγματοληπτικὰ μία μικρὴ ἀνθοδέσμη χαρακτηριστικῶν περικοπῶν ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ν. Λούβαρι, πὸν εἶναι ἀληθινὰ ποιήματα:

α) Γιὰ τὰ περιορισμένα ὄρια τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ἔλεγε μὲ εἰκόνες παρμένες ἀπὸ τοὺς Γκαῖτε καὶ Σπράνγκερ:

«(Ὅπως ἡ ἀράχνη) ὄλοι μας μικροὶ μεγάλοι
ἓνα λεπτὸ ὑφαίνουμε ἴσθ
καὶ μὲ τῆς διπλῆς δαγκάνας μας τὶς ἄκρες
στὴ μέση του κρατιόμαστε μὲ χάρη...

»Μόνον ὅ,τι προσαρμόζεται εἰς τὴν συλληπτικὴν ὕφην τοῦ ἀραχναίου ἴσθου δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν: Ἡ μὲ μίαν μᾶλλον μαθηματικὴν παρομοίωσιν. Διατρίβομεν εἰς τὸ κέντρον μιᾶς περιορισμένης κοίλης σφαίρας. Ὅ,τι κεῖται ἐντὸς τῆς σφαίρας αὐτῆς τὸ γνωρίζομεν καὶ τὸ ἐρμηνεύομεν, ἐνῶ πρὸς τὸ κεῖ πέρα φραγμένη μᾶς εἶναι ἡ θέα»¹⁷. (Πρβλ. τὴ φράση τοῦ Ἁπ. Παύλου: «Ἔργον γινώσκω ἐκ μέρους»: Α΄ Κορ. 13,12).

β) Ἡ ἀσίγαστη νοσταλγία γιὰ τὸ Ἄπειρο ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Ν. Λούβαρι ὡς ἔξῃς: Σύμφωνα πρὸς τὸν ὠραῖο στίχο τοῦ Jørgen Moe, «καὶ στὴν ψυχὴ σου ὑπάρχει μιὰ ἄκρη ἀπὸ χρῶμα γαλάζιου λαχτάρας», διότι, ὅπως τονίζει ὁ Ἴψεν, «συγγενεύομε λίγο μὲ τὴ θάλασσα καὶ τὸν οὐρανόν». Ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ πόθος πρὸς τὸ μακρυνόν, πρὸς τὸ ἐπέκεινα:

«Πάντα λαχταρᾷ τὸ μακρυνόν ἡ καρδιά,
Πρὸς τὸ μακρυνόν νὰ πετάξει γυρεύει,
Νὰ λυτρωθεῖ ἀπ' τὸν ἑαυτὸ τῆς ζητᾷ»¹⁸.

γ) Ἐπειδὴ στὸν κόσμον αὐτὸ ζοῦμε μὲ αἴσθημα ἀνεσιτότητας, γι' αὐτὸ νοσταλγοῦμε τὴν οὐράνια πατρίδα, «ἀναμένοντας, ὅπως λέγει ὁ Tagore, τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην, πὸν κομίζει τὶς λυτρωτικὰς πνοὰς ἀπὸ τὴ γενέτειρα, ἀπὸ τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισο»¹⁹.

17. SPRANGER EDUARD, Ὁ Γκαῖτε καὶ αἱ μεταφυσικαὶ ἀποκαλύψεις, σσ. 10-11.

18. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Μεταξὺ δύο κόσμων*, Ἀθῆναι, σσ. 23 καὶ 331.

19. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις, σειρὰ δευτέρα*, Ἀθῆναι, 1949, σ. 152.

δ) Ἐπειδὴ ἡ θρησκευτικότητα εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀνεξάλειπτη, γι' αὐτὸ οἱ παρουσιαζόμενοι ὡς ἄθεοι δημιουργοῦν ὑποκατάστατα τῆς Θρησκείας. Ἔτσι στὸν κενὸ θρόνον τοῦ θεοῦ «ἀναβιβάζονται τὰ εἶδωλα, ὁ χρυσοῦς μόσχος, τὸ κράτος, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνική, ἡ εἰμαρμένη, ἡ μαγεία, ἡ φύσις, ὁ ἐλεύθερος ἔρως»²⁰.

Καὶ αὐτὸς ὁ Νίτσε, ποὺ κήρυξε τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζει, κατὰ τὸν Ν. Λούβαρι, τὴ μελαγχολία καὶ τὸ θρῆνο του γιὰ τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισο. Μάλιστα εἶναι σαγηνευτικὴ ἢ δραματικὴ περιπαθὴς προσευχὴ του πρὸς τὸν Ἄγνωστο Θεό:

«Ὅλα τὰ ρυάκια τῶν δακρῶν μου
πρὸς Ἑσένα τρέχουν!
Καὶ ἡ φλόγα τῆς καρδιάς μου
πρὸς Ἑσένα ἀναβιβάζεται τρανή.
ὦ! ἔλα πίσω μέσα μου,
ἄγνωστέ μου Θεέ,
ποὺ εἶσαι ὁ πόνος καὶ ἡ ἐσχάτη εὐτυχία μου»²¹.

δ) Ἡ θρησκευτικὴ λύτρωση εἶναι ἀποτέλεσμα συνεχοῦς προσπάθειας. Γι' αὐτὸ στὸ τέλος τοῦ β' μέρους τοῦ «Φάουστ», ὁ Γκαϊτε παρουσιάζει τὶς οὐράνιες δυνάμεις νὰ ὑποδέχονται τὸ λυτρωμένο πλέον πνεῦμα τοῦ Φάουστ καὶ νὰ τοῦ λέγουν: «Ἐμεῖς λυτρώνουμε ὅποιον ἀδιάκοπα προσπαθεῖ»²².

ε) Ὁ Ν. Λούβαρις, τονίζοντας ὅτι τὸ ἐπίγειο κάλλος ἔχει ὡς πηγὴ τὴν ὠραιότητα τοῦ Θεοῦ συνήθιζε ν' ἀναφέρει τὸ ἔξῃς τετράστιχο τοῦ Γκαϊτε:

Στὸν πρῶτο στίχο ἡ ὠραία κοπέλλα Σουλέικα, ποὺ στέκεται μπροστὰ στὸν καθρέπτη, λέγει:

«Ὁ καθρέπτης μοῦ λέγει ὅτι εἶμαι ὠραία».

Στὸν 2ο στίχο μερικοὶ γέροντες λέγουν σ' αὐτή:

«Ὅμως καὶ ἡ ἰδική σου ὁμορφιά σὲ λίγο θὰ καθεῖ».

Τότε ἡ κοπέλλα, γιὰ νὰ διασώσει τὴν ἄχρονη ἰσχύ τῆς ἀξίας τοῦ Ὁραίου, στὸν 3ο καὶ 4ο στίχο συνδέει τὴν ἐπίγεια ὁμορφιά μὲ τὸ πανυπερτέλειο κάλλος τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπαντᾷ στοὺς γέροντες:

20. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Μεταξὺ δύο κόσμων*, Ἀθῆναι, σ. 61.

21. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νίτσε. Ὁ προφήτης μιᾶς Θρησκείας*, Ἀθῆναι, 1928. Πρβλ. ΘΕ-ΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, Ἀθῆναι 1991, σ. 80.

22. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Συμπόσιον Ὁσίων* (Μελέται καὶ στοχασμοί), τόμος Α': *Χριστός - Θεολογία*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι, 1962, σ. 22.

«Μέσα στὸν Θεὸ εἶναι αἰωνία ἡ ὁμορφιά,
Σεῖς βλέποντας ἐμένα εἶναι σὰν νὰ βλέπετε Ἐκεῖνον.
Δὲν εἶμαι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ στιγμιαία ἀναλαμπὴ τοῦ Αἰωνίου
Κάλλους»²³.

στ) Γιὰ τὴν ἔμπνευση τοῦ ποιητῆ ὁ Ν. Λούβαρις ὑπενθυμίζει ἐπισημάνσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τοῦ Γκαίτε, ποὺ ἔλεγαν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐνδιαιτᾶται μέσα στὰ ἱερὰ ἄλση τοῦ Παρνασσοῦ καὶ δέχεται τὶς ἐμπνεύσεις του ἀπὸ τὶς Μοῦσες καὶ τὶς χάριτες τοῦ Διός, ποὺ καταπέμπονται εὐμενῶς ἀπὸ τὸν Ὑολυμπο²⁴, ἢ πίνει νερὸ ἀπὸ τὴν Κασταλλία Πηγὴ τῶν Δελφῶν.

Γενικὰ γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ ἔμπνευση ὁ ἐκλεκτὸς διδάσκαλος ὑπενθυμίζει τὶς φράσεις τοῦ Μπετόβεν: «Ἀποστολὴ τοῦ καλλιτέχνη εἶναι νὰ φτερουγίζει ἕως τὰ ὕψη τῆς Θεότητας καὶ (ἀπὸ ἐκεῖ) νὰ κομίζει τὶς ἀκτῖνες τῆς στῆν ψυχῆ τῶν ἀνθρώπων»²⁵.

ζ) Ὁ Ν. Λούβαρις στὶς ἀντιξοότητες καὶ στὶς θλίψεις τῆς ζωῆς καὶ γενικὰ στὸ πρόβλημα τῆς Θεοδικίας συχνὰ ἀντέτασσε τὸ «μολαταῦτα» τῆς πίστεως στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Μάλιστα ὑπενθύμιζε τὸ παράδειγμα τοῦ πολὺ πονεμένου Μπετόβεν, ὁ ὁποῖος στὸν «ὕμνο τῆς χαρᾶς» τῆς ἐνάτης συμφωνίας του χρησιμοποίησε τοὺς λόγους τοῦ Σίλλερ: «Κουράγιο, ἀδέλφια, πάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα, πάνω ἀπὸ τ' ἄστρα ὑπάρχει ἕνας ἀγαθὸς Πατέρας»²⁶.

η) Ὁ Ν. Λούβαρις συνεκινεῖτο ἀπὸ τὶς ὁμορφιὲς τῆς φύσης. Αὐτές, ὅπως καὶ οἱ μεγάλες μορφὲς τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ «ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἀναριθμῶν χορδῶν, ποὺ κραδαίνονται μαζὶ μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ συνηχοῦν μαζὶ τῆς». Ὑποστῆ τὸ Αἰώνιο «εἰσέρχεται εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ παροδικοῦ καὶ τὸ παροδικὸν ὑφώνεται μέχρι τοῦ Αἰωνίου καὶ συγχωνεύονται εἰς μίαν ἐνότητα, ὅπως τὸ τραγούδι καὶ τὸ ψάλισμά του»²⁷. Ἀντικρίζοντας ὅλα «sub specie aeterni» ἔχουμε τὸ συναίσθημα ὅτι γύρω μας «φτερουγίζουν χοροὶ ἀγγέλων»²⁸.

θ) Ὁ Ν. Λούβαρις ἤδη στὰ νεανικά του χρόνια ἀνέφλεγε τὴ θρησκευτικὴ κλίση του στὸ ἱερὸ νησὶ τῆς Τήνου, γοητευμένος ἀπὸ τὶς φυσικὲς ὁμορφιὲς του, ἀπὸ τὸν ἄνεμο, ἀπὸ τὸν τπνιακὸ βορρᾶ, ἀπὸ τὸ φλοῖσβο ἢ ἀπὸ τὰ ὀρμητικὰ κύ-

23. Τὸ τετράστιχο βρίσκεται στὶς ἐκδόσεις τῶν Ποιητικῶν Ἀπάντων τοῦ Γκαίτε.

24. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Τέχνη καὶ Κοσμοθεωρία*, περ. «Κοσμοθεωρία», ἔτος 1931, σσ. 324-331.

25. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις*, σειρὰ δευτέρα, σ. 35.

26. Προσωπικὲς σημειώσεις. Πρὸβλ ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Συμπόσιον Ὅσίων*, σ. 68.

27. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις*, σειρὰ δευτέρα, σσ. 13 καὶ 16 ἐξ.

28. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Συμπόσιον Ὅσίων*, σσ. 201-204.

ματα²⁹, από τις ψαλμωδίες στον Ι. ναό της Ύπαπαντης (Παναγίας της Μεγαλομάτας) στο χωριό, όπου μεγάλωσε, από τα ξωκκλήσια, από τα ύψηλα κωδωνοστάσια των ὀρθοδόξων και ρωμαιοκαθολικῶν ναῶν, ἀπὸ τοὺς μελωδικούς τόπους τοῦ ἁρμονίου στον ρωμαιοκαθολικό ναό τοῦ χωριοῦ, στον ὁποῖο ὡς νέος πήγαινε μερικὲς φορὲς ἔλκόμενος ἀπὸ τὴ νεανικὴ ρωμαντικὴ ἀγνὴ φιλικὴ σχέση του μὲ εὐσεβῆ συγχωριανὴ ρωμαιοκαθολικὴ κοπέλλα, μὲ τὴν ὁποία συζητοῦσε γιὰ τὶς σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν. Ἡ ἀνάμνησή της τὸν συγκινοῦσε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, διότι ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὶς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς του στὴ Γερμανία διαπίστωσε καὶ συνειδητοποίησε ὅτι αὐτὴ τὸν ὑπεραγαποῦσε καὶ ζοῦσε μὲ τὴν ἀνάμνησή του καὶ μὲ ἀπόφαση νὰ μείνει ἄγαμψ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς της. Σὲ ἡλικία 62 ἐτῶν ὁ Ν. Λούβαρις τῆς ἀφιέρωσε τὸν Β΄ τόμο τοῦ ἔργου του «Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις» («Ἀπὸ λόφο σὲ λόφο στὴν κορυφή»). Ἡ ἀφιέρωση εἶναι ὡς ἐξῆς: «Στὴν Ἄντουανέττα Βαλλάρη “alta mente repostam”»³⁰. Ἡ ἀφιέρωση αὐτὴ ἔγινε, ὅπως μοῦ εἶπεν, ὄχι ἀπλῶς μὲ σύμφωνη γνώμη, ἀλλὰ καὶ μὲ προτροπὴ τῆς συζύγου του Εἰρήνης, τῆς ἀειμνηστῆς αὐτῆς ἁγίας, ἀγγελικῆς καὶ πολύτιμης συντρόφου τῆς ζωῆς του.

Αὐτὰ ἐξηγοῦν διατὶ ὁ Λούβαρις ἐπανειλημμένα ἐξυμνεῖ τὴν ἰδέα τοῦ «Αἰωνίου Θήλεος» καὶ τὴν ἐνσάρκωσή του λ.χ. στὰ πρόσωπα τῆς Παναγίας, τῆς «Ἰφιγένειας» τοῦ Γκαίτε³¹ ἢ τῆς Βεατρίκης τοῦ Δάντη, ἡ ὁποία ὡς ἐνσάρκωση τῆς Θείας Χάριτος, εἶναι ὁδηγήτρια στοὺς ἐπαλλήλους κύκλους τοῦ Παραδείσου, ἢ ἀναριθμῶν ἁγίων γυναικῶν τὶς ὁποῖες ἔχουν ἀπαθανάτισει μέσα στοὺς αἰῶνες «ῥῆματα καὶ ποιήματα, ἐκκλησία καὶ μνημεῖα, εἰκόνες καὶ ἀγάλματα»³². Στὰ πρόσωπα ὄλων αὐτῶν «τὸ θῆλυ ὑφουῖται εἰς ἀντικατοπτρισμὸν τοῦ λυτρωτικοῦ φωτὸς τοῦ Ὑπεραισθητοῦ καὶ κατακέει ὄλην τὴν πληρότητά του μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνδρός»³³, ὁ ὁποῖος, ὅπως λέγει ὁ Σίλλερ, «νοσταλγικὰ ἀπλώνει τὰ χέρια», πρὸς «μία μοναδική» τὴν ὁποία ζητεῖ³⁴.

Εὐτυχεῖς εἶναι οἱ ἄνδρες ποὺ τὴ βρίσκουν. Ἡ συνάντησή τους μὲ τὴν θεοδώρητη «μία» «φθάνει εἰς ἔσχατα βάθη. Διότι εὐρίσκει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον διὰ τοῦ βαθυτάτου βιώματος τοῦ ἀνθρωπίνου, τὸ ὁποῖον κρύπτεται ὡς ἀνέκφραστος στεναγμὸς εἰς τὸ σπῆθος τοῦ καθενός»³⁵.

29. *Αὐτόθι*

30. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις*, σειρὰ δευτέρα, σ. 5.

31. *Ἔνθ' ἄνωτ.*, σ. 130-135.

32. *Αὐτόθι*, σ. 134.

33. *Ἔνθ' ἄνωτ.*

34. *Αὐτόθι*.

35. *Ἔνθ' ἄνωτ.*

9. Ἐπιλεγόμενα: Ὁ Ν. Λούβαρις φιλοσοφεῖ ὡς θεολόγος

Ἡ ἀνωτέρω μικρὴ ἀνθοδέσμη ἐκφράσεων ἔκαμε ἀκόμη ὀλοφάνερη τὴν ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα, πὺ τίθηκε πρὸς μπροστά. Ἡ ἐντελέχεια, τὸ ποιητικὸ καὶ τελικὸ αἶτιο καὶ ἡ πεμπουσία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ν. Λούβαρι εἶναι ἡ θρησκευτικότητά του καὶ ὁ βαθύτερος θεολογικὸς στοχασμός. Δὲν ὑπάρχει κείμενό του χωρὶς ἀναφορὰ στὸ Θεῖο καὶ Αἰώνιο. Ὁ Ν. Λούβαρις δὲν θεολογεῖ ὡς φιλόσοφος ἢ ποιητής, ἀλλὰ φιλοσοφεῖ ποιητικὰ ὡς θεολόγος. Τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι ἐφαλτήριο πρὸς τὸ θεολογεῖν. Ἔως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του παρέμεινε πρὸ πάντων θεολόγος καὶ καλλιιεργούσε τὴ συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Θεολογίας ἔναντι ὄλων τῶν τομέων τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς διερεύνησιν τοῦ ἐπιστητοῦ.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κύκνειο ἄσμα του γιὰ τὴ Θεολογία, ὅπως τὸ ἔψαλε στὸν ὀμιλοῦντα (γράφοντα) λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδημία του πρὸς Κύριον. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου τότε ὑπηρετοῦσα στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ἀρχὲς Μαρτίου 1961), εἶχα ἔλθει στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν εἶχα ἐπισκεφθεῖ στὸ κρεβάτι τῆς ἀσθενείας του. Βρισκόταν σ' ἓνα ἀπέριπτο ντιβάνι κάτω ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του, πάνω στὸ ὁποῖο πέρασε τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ζωῆς του. Διατηροῦσε ὅλη τὴ φωτεινὴ διαύγεια καὶ φρεσκάδα τοῦ πνεύματός του καὶ μοῦ ἐξιστόρησε διάφορα περιστατικὰ κακῆς συμπεριφορᾶς κληρικῶν καὶ λαϊκῶν θεολόγων (ἀκόμη καὶ συναδέλφων). Ὅταν τέλειωσε τὴν ἐξιστόρησή του, μοῦ προσέθεσε: «Δὲν σοῦ εἶπα ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ σὲ ἀπογοτεύσω μὲ τυχὸν ὑποτίμησιν τῆς Θεολογίας. Σὲ βεβαιώνω, ὅτι ἂν ἦταν δυνατό νὰ ξαναγεννηθῶ καὶ ν' ἀρχίσω ἐκ νέου ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὶς σπουδές μου, πάλι στὴ Θεολογία θὰ ἔδινά τὴν προτίμησίν μου καὶ θὰ τὴν σπούδαζα ἐκ νέου»³⁶.

Ὁ Ν. Λούβαρις ἐνοιωθε ἀληθινὴ ὀδύνη, ὅταν ἔβλεπε ὅτι ἡ Θεολογία ἐκφυλίζεται, ὅπως ἔγραφε, σὲ φράσεις καὶ διατυπώσεις, πὺ «αἰωροῦνται ὡς πομφόλυγες ἄνευ τινὸς περιεχομένου» ἢ σὲ μιὰ τεχνικὴ «τοῦ ταξινομεῖν ἀπέραντον τερθραῖαν λέξεων» ἢ σὲ «φατρίες καὶ πείσματα»³⁷.

Ὁ μακαριστὸς διδάσκαλος τώρα πὺ βρίσκεται στοὺς κόλπους τοῦ Οὐράνιου Πατέρα ἐξακολουθεῖ νὰ θεολογεῖ εἰσδύοντας φιλοσοφικὰ καὶ ποιητικὰ

36. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ., Ὁ Νικόλαος Λούβαρις ὡς Διδάσκαλος καὶ Ὁδηγός, σσ. 6-7.

37. Αὐτόθι. ΛΟΥΒΑΡΙ Ν. Ι., *Θρησκεία καὶ Θεολογία* (Ἀνάπτυο ἀπὸ περ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς»), ἐν Θεσσαλονίκη 1919.

στά –μέσα στὸν ἐπίγειο κόσμο– ἀπρόσιτα καὶ ἄρρητα θεῖα μυστήρια. Ἐπίσης χαίρει γιὰ τὴ σημερινὴ ὥραία σύναξή μας, ποὺ πραγματοποιήθηκε πρὸς τιμὴν τοῦ μὲ τὴν ἀξιέπαινη πρωτοβουλία τῆς «Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Ἄνδρῶν Θεσσαλονίκης», ἡ ὁποία ἐμφυχώνει τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Βόρειας Ἑλλάδας.